

STEFAN ZWEIG: CASTELLIO GEGEN CALVIN ODER EIN GEWISSEN
GEGEN DIE GEWALT (Reichner Verlag Wien, 1936)

A történeti arcképeknek abban a sorozatában, amivel Stefan Zweig az utolsó esztendőkkben az európai irodalmat gazdagította, külön helyet foglal el Stefan Zweig legújabb, könyve. De korántsem azért, mert új könyve oldalain feltámasztja a feledésbe merült következetes és tiszta humanistát, Castelliót s vele — illetve Castello ellenében — a szabadság és humanitás jelszavaival indult reformáció vakbuzgalomba és erőszakba csapó napjait, hanem mért itt a történelem tényleg és kizárólag a nostra res agitur közelségével kerül az olvasó elé. S ha a csupán egyénlélektani módszerrel dolgozó, szerző — módszere következtében — sok vonatkozásban homályban is hagyja az olvasót, a könyv központi kérdése, a humanizmus gondolata megvesztegető erővel nyer igazolást. Következőkben a könyv bevezető oldalait mutatjuk be.

„A szunyog az elefánt ellen” — Sebastian Castello e sajátkezü felírása Calvin elleni vitáirátának baseli példányán először elidegenítően hat S az ember hajlandó volna feltételezni, hogy ez is egyike a szokásos humanista túlzásoknak. Castello e sora azonban se nem túlzás, se nem ironia. Ez a bátor ember ilyen darabos hasonlattal akarta barátja, Amerbach előtt világossá tenni, hogy mennyire és mily tragikusan tudja, hogy milyen óriási ellenfelet hívott ki, amikor Calvint nyilvánosan megvádolta, amért fanatikus nyakassággal megölt egy embert s ezzel a reformáción belül a lelkiismeret szabadságát. Az első pillanattól kezdve, hogy Castello a tollat, mint valami lándzsát e veszedelmes háborúszághoz felemeli, pontosan ismeri minden tisztára szellemi hadakozás tehetetlenségét egy páncélos, vértesi diktatura tulsúlyával szemben s ezzel vállalkozása kilátástalanságát. Hogyan is gyűrhetette és győzhette volna le egy magányos, fegyvertelen ember Calvint, aki mögött ezek és tizezrek álltak s azon kívül még az államhatalom millitáns apparátusa! Egy nagyszámu szervezett technika révén Calvinnak sikerült egy egész várost, egy egész államot ezer és ezer eddig szabad polgáraival együtt szófogadó gépezetté változtatni, azokból minden önállóságot kiirtani s a gondolat szabadságát egyedül a saját tanítása javára biztosítani. Minden hatalom a városban és az államban, az ő mindenhatósága alatt áll, valamennyi hivatal és fórum, magisztrátus és konzorcium, egyetem és bíróság, a pénzügyek és a morál, a papok, a poroszlók, a börtönök, az írott, a kimondott, sőt még a titkon suttogott szó is. Tanítása törvénné lett s aki a legszelidebb ellenvetést kockáztatja meg e törvénnel szemben, azt csakhamar kioktatják a börtönök, a számüzetés vagy a máglya, minden szellemi zsarnokság e minden vitát egy-kettőre elintéző érvei, amely Genfben csupán egy igazságot tűr s ennek Calvin a prófétája. De még messze a város falain isi túl hat ennek a baljóslatú embernek a baljóslatú hatalma; a svájci testvér városok a legfontosabb politikai szövetségest látják benne, a világprotestantizmus e violentissimus, cristiánust szellemi hadvezérévé választja, királyok és fejedelmek fáradoznak ez egyházfő kegyéért, aki a pápaság mellett a kereszténység leg-hatalmasabb szervezetét építette föl Európában. Nincs idejebeli politikai történés, ami az ő tudomása nélkül zajlana le s alig van akarat az ő akaratával szemben: már ugyanolyan veszélyes a St. Pierre templom prédikátorával ellenségeskedni, mint a császárral vagy a pápával.

És Calvin irodalmi ellenfele, Sebastian Castello, aki mint magányos idealista az emberi gondolatszabadság nevében néki és mindenfajta szellemi zsarnoknak hadat üzen, ki ez a Castello? Tényleg — Calvin fan-

tasztikus méretű hatalomteljességével összehasonlítva — a szunyog az elefánttal szemben: egy nemo, egy senki, egy semmi a nyilvános befolyás szempontjából s ezen felül még szegény ördög, koldusszegény tudós, aki fordításokkal és óraadásokkal tartja fenn nagy nehezen feleségét és gyermekeit, menekült egy idegen országban, minden polgárjog és tartózkodási jog nélkül, kétszeres emigráns: mint mindig a világfanatizmusok korában: a humánus tehetetlenül és teljesen egyedül áll a vetélkedő vakbuzgók között. Éveken át az üldözés, a szegénység árnyékában él ez a nagy és szerény humanista, a legszánalmasabb viszonyok között, mindig háttérbe szorítva, de mindig szabadon is, mert nem tartozik egy párthoz sem és egy fanatizmusra sem esküdött fel. Csak akkor, amikor lelkiismeretét a legmélyebben felbolygatja Servet elégetésének a híre s békés munkájától feláll, hogy Calvint a meggyalázott emberi jog nevében vád alá helyezze, csak akkor nő ez a magányosság a hősi távlataiba. Mert Castelliot nem fedezi és nem övezi, mint hadakozáshoz szokottabb ellenfelét, Calvint egy zárt és tervszerűen szervezett, brutális környezet, egyik párt sem, sem a katolikus, sem a protestáns nem ajánlotta fel támogatását, egyetlen magas ur, egyetlen császár és király sem tartja felette, mint egykor Luther és Erasmus felett, védő kezét s még az a pár barát is, aki csodálja, még ezek is csak titkon merik feléje sutogni bátorításukat. Mert veszedelmes, életveszedelmes nyilvánosan egy olyan férfi oldalára állni, aki rettenhetetlen, mialatt minden országban az eretnekeket az idő örülete, mint az állati nyájt üldözi és kinozza s aki ezeknek a kitaszítottaknak és megbilincselteknek az érdekében emeli fel szavát s az egyes eseten túl a föld minden hatalmaskodójától egyszersmindenkorra elvitatja a jogot, hogy bárkit is ezen a földön világnézete miatt üldözőbe vegyen! Aki merészkedik a lelki elsötétülés amaz egyik rettentő pillanatában, amely időről-időre a népekre hull, tekintete tisztaságát és emberségét megőrizni s mindezeket a mézszárlásokat, jóllehet állítólag isten dicsőségére történnék, az igazi nevükön: gyilkosságnak, gyilkosságnak és mégegyszer gyilkosságnak nevezni. Aki embersége mély érzésében kihiva egyedül nem bírja tovább a hallgatást s az embertelenségek fölötti kétségbeesését az égisz kiáltja, egyedül mindenkiért harcolva, egyedül mindenki ellen. Mert az, aki a hatalmasok és a hatalom elosztói ellen fölemeli a szavát, az mindig kevés kíséretre számíthat: földi nemünk halhatatlan gyávasága következtében, így Sebastian Castellio mögött sem állt a döntő órában a háta mögött senki a saját árnyékán kívül és nemi volt egyebe, csak, a harcoló művész elidegeníthetetlen tulajdona: a rettenhetetlen lélek hajthatatlan lelkiismerete.

De épp az, hogy Sebastian Castellio harca kilátástalanságát kezdettől fogva előre tudta és ezt a lelkiismeretével szemben vállalt kötelezettséget mégis vállalta, ez a szent *mégis és mind ennek ellenére* teszi minden időkre hőssé az emberiség nagy felszabadulási harcának ez „ismeretlen katonáját”. Már az, a bátorsága, hogy egyedül szenvedélyes tiltakozással él egy világterrorral szemben, már ez minden szellemi ember számára kell, hogy emlékezetessé tegye Castellio Calvin elleni hadjáratát. Ez a történelmi vita azonban belső problémafelállításában is messze tulszárnyalja időbeli indítékát. Itt u. i. nem valami szűk teológiai kérdéstről van szó, nem az egy ember Servetről s nem, is a liberális és orthodox protestantizmus döntő válságáról; ebben az elszánt vitában sokkal messzehatóbb, időfeletti kérdés merül föl, nostra res agitur, harc kezdődik, amit más nevek alatt és más formákban mindegyre újból ki kell harcolni. A teológia itt nem más, mint az idő esetleges álarca

s maga Castellio és Calvin csupán egy láthatatlan, de legyőzhetetlen ellentét legmarkánsabb exponenseiként jelennek meg. Mindegy, hogy a pólusokat, az állandó feszültségeket minek nevezzük — türelemnek-e vagy türelmetlenségnek, szabadságnak a gyámkodással humanitásnak a fanatizmussal, individualizmusnak a mechanizálással, lelkiismeretnek az erőszakkal szemben — mindezek a nevek végül egy végső, legbensőbb és legszemélyesebb döntést fejeznek ki, nevezetesen, **hogy mi** legyen fontosabb minden egyes számára — a humánus-e vagy a politikai, a belvilág-e vagy a külvilág, a személyiség-e vagy a közösség.

SÁNDOR PÁL: FAJOK. (Regény, Faust kiadás, Budapest.)

Hogyan alakul át egy telivér árja német állami hivatalnok, akiről véletlenül kiderül, hogy haj van az árjasága körül, külső és belső körülmények kényszerítő hatása alatt zsidóvá, sőt a hitleri német-zsidók anyagi és szellemi reprezentánsává — erről szól Sándor Pál regénye, mely gyorstempójú, változatos mese keretében nemcsak annak a tételnek szerez érvényt, hogy nem a tudat határozza meg a létet, hanem a társadalmi lét a tudatot, — hanem élesen az egész mai Németország keresztmetszetén át azt is példázza, hogy az árják és nemárják közti ellentét is felolvad egy magasabb egységben, az anyagi érdekekben, a pénzben.

Rohamosztag vonul végig az uccán. Lándzsáik hegyén élénken libeg a horogkeresztes zászló. A merev marsolás üteme háttérbe szorítja a vilányos robogását, autók túlkölését. Az emberek pillanatra megállnak; vannak, akik felemelik üdvözlésre a kezüket, mások szórakozottan mélyednek el egy-egy kirakat tanulmányozásába vagy befordulnak hirtelen a legközelebbi mellékucába.

Egy autó élesen kikanyarodva ebből a mellékucából, megáll a sarokház kapuja előtt. Egy magas termetű, jól szabott ruhájú uriember száll ki belőle, becsapja az autó ajtaját és a soffőr rákapcsol a motorra. A nehéz bakkancsok marsolásában az autó surranva siklik előre és eltűnik a szem elől.

Az ur megáll a járda szélén. Mintha eszébe jutott volna valami, át kellene mennie az ucca másik oldalára, de most el van zárva az átjáró. Meg kell várni a menet elvonulását. Az ur felemeli a karját és megigazítja szemén a monoklit. A szabadon maradt szem alatt a pirosszélű, gránátszilánk vágta bőrkítüremlés lehuzódik és az arc furcsa grimaszba fordul.

A rohamosztag sorából előugrik egy lándzsás. A lendülettől a zászló hatalmas ivet ír le s aztán hirtelen rántással szúr fel a magasba. Egy arc nyomul előre, acélsisakba és szoros szijba keretezett arc, s talán világos, szinte halvány, finombőrű, szőke, selymes, alig előtűnő szakállt sejtető arc ez, de most a sisak mély árnyékot von az orra és pofacsontokra, a szij eltorzítja az áll nőies vonalát, a száj enyhe hajlatát durvára törí és a szemek haragosan villannak. Egy ököl emelkedik a levegőbe és az ököl nagy forgópisztoly csövét szorítja és a pisztoly nehéz agya, mint valami keselyű csap le:

— M i t vigyorogsz átkozott zsidó! — hangzik az acélsisak alól, az ököl mégegyszer lecsap, a zászló diadalmasan szökken a magasba és a rohamosztagos megszaporozza lépteit és ismét betölti a soron esett hézagot.

A test a jólszabott ruhában eldől és összerogy, mint valami magára hagyott zsák. A monokli kettős karikáján vidáman gurul az aszfalton és letelepszik a lefolyócsatorna rostélyán. A fejet előnti a vér, az arcon